

FÓRUM

Cseke Péter

JANCSÓ BÉLA BARTÓKI IRODALOMESZMÉNYE

A román szellemőrség harminc évvel ezelőtt ítélte bezúzásra az *Erdélyi Fiatalok* dokumentum-gyűjteményét, amelynek szöveggondozása, nyomdai előkészítése során kezdtem ismerkedni Jancsó Elemér irodalomtörténész professzorom testvérbátyjának, Jancsó Bélának a munkásságával.¹ Az ismerkedés azóta is tart, jóllehet a *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban* című, 1993-as akadémiai konferencián már beszéltem róla,² tíz év múltán kiadtam az első erdélyi írónemzedék, a Tizenegyek iker-antológiáját,³ újabb évtized teltével elkezdtem életművel felérő levelezésének négy kötetre tervezett kiadását. A harmadikhoz készítettem a jegyzeteket, amikor eljutott hozzám a Magyar Művészeti Akadémia felkérése: az előmunkálatok után írjak monográfiát Jancsó Béláról, az irodalom-esztétáról.

*

Kevesen tudják ma már, hogy Jancsó Béla a Trianon után születő első írónemzedék, a Tizenegyek 1923-as színre lépése idején kiforrott esszéista, sokat ígérő irodalomkritikus volt. Aki azzal tűnt fel, hogy – Balázs Ferencsel – elméletileg is igyekezett megalapozni ennek az irodalomnak az önelvűségét. A sajátosság és az egyetemesség közötti utat kereste: a „székely szívtől a világ szívéig” – miként az antológiában olvasható esszéihez írt ajánlásában jelezte. S mert nemzedéktársai is a világirodalomból táplálkoztak, identitástudatot kifejllesztő és emberiségi távlatot felvillantó programjuk sem lehetett más – fejtette ki a Tizenegyek megjelenésének tizenegyedik évfordulóján –, mint „felszívni a honi talaj minden ízét és megtermékenyíteni a világ minden gondolatáramával”.⁴

Oka lehetett annak, hogy a múlt század legtekintélyesebb folyóiratát szerkesztő Osvát Ernő 1926-ban úgy nyilatkozott: Németh László és Illyés Gyula mellett Jancsó Bélától várja a legtöbbet. A megkülönböztetett figyelmet az irodalmi esszé megújításával érdemelte ki. Mikó Imre feljegyzése szerint később Babits is sürgette – a *Nyugathoz* gyakorta bejáró Eötvös-kollégista Jancsó Elemér révén – az idősebb Jancsó fivér kéziratait.⁵ Amerikából írt leveleinek tanúsága szerint Tamási Áron elsődlegesen Jancsó Béla kritikus beszámolóiból értesült a figyelmet keltő erdélyi művekről, az irodalmi élet fejleményeiről,⁶ és saját alkotásait illetően is tőle várta a lehető legszigorúbb bírálatot. Nemcsak a *Lélekindulásból* ismert novelláit küldte el rendre barátjának; versekkel is meglepte őt, sőt, a Janovics Jenő színházpályázatára írt „székely tragédiáját”, a hetvenes évek elején felfedezett *Ósvigasztalást* is kritikus figyelmébe ajánlotta.

Jancsó Béla már akkor, a Tizenegyek fellépésének évében egyértelműen a Bartók-modell érvényesítésében látta és láttatta az erdélyi magyar irodalom jövőjét. „Sohasem járt Nyugaton, s mégis európai tudott lenni.”⁷ Az irodalomteremtés lázában úgy akarta messze hallatszóvá tenni az „Egyetemes Élet székely szavát”, miként „Bartók Béla a komor hegyekbe dugott kis falvakból a székely zenét London és Párizs fülébe vitte, s a világ nagy szívéből visszhang szólt a tragikus kis nép sötét és mély életakarataira”.⁸

Ahogy Tamási írásművészetének kibontakozása kezdte igazolni Jancsó Béla előrelátását, úgy nőttek meg rendre Tamási elvárásai is vele szemben. Előbb egy nagylélegzetű kisebbségi regényt várt barátjától, majd egy erdélyi szépirodalmi folyóirat megindítását sürgette, aztán az 1918 utáni erdélyi irodalmi törekvések kritikai bemutatását.

Hazatérése előtt Tamási a New Yorkban kelt, 1926. március 24-i levelében ezt írta barátjának: „Mindenekelőtt égető szükség volna meginduló irodalmunknak olyan művészi érzékkel, megérzéssel és felfogással való bírálatára, mint ahogy azt Tőled várom. Egyedül Te vagy, aki előtt eddig igyekeztem elhallgatni, hogy nem tudok Erdélyben ma embert, aki ezt úgy meg tudná csinálni, mint Te. [...] Meg kell éreznie és meg kell tudnia már rövidesen mindenkinek, hogy nálunk nem a magyar irodalom pótléka készül, hanem a magyar irodalomnak egy új fejezete, mely nemcsak az egyenlő értékelést, hanem még a hegemoniát is elbírja...”⁹

Ezeket a korhangulatot kifejező sorokat Dsida Jenő nyilvánvalóan nem ismerhette, de a harmincas évek elején ő is abban látta az erdélyi magyar irodalom hivatását, hogy a szellem szabad szárnyalásával, a humánus háttartalan sugárzásával jövőformáló tényezője legyen magának az egyetemes

magyar irodalomnak. Merthogy történelmi adottságai – a kisebbségi létviszonyok ellenére – erre predestináltak. *Pásztortűz*-szerkesztőként a „tisztá európai szellem” erdélyi otthonteremtőjének bizonyult.¹⁰ Akárcsak pályakezdő éveiben az esszéíró és irodalomkritikus Jancsó Béla.

A Buday Györggyel váltott levelekből úgy tudjuk, hogy Jancsó világirodalmi betájolással készült tervezett művének a megírására. Az 1927. augusztus 21-én kelt beszámolóban ezt olvashatjuk: „A világirodalmi anyaggyűjtéssel nagyjában megvagyok [...], Mereskovszkij *Tolsztoj és Dosztojevszkije* nagyon érdekes rávilágítást adott gondolataimnak. S minden munka ellenére is feltétlenül ezt meg kell csinálnom a télen...”¹¹ A betájolás annak a természetes következménye, addigra már írt a művészet lélektani és társadalmi jelentőségéről, az expresszionizmusról, értekezett Baudelaire-ről, Romain Rolland-ról, Shakespeare-ről, Molière-ről, Voltaire-ről, Balzac-ról, Edgar Allan Poe-ről, Walt Whitmanról. Mielőtt rendre sorra vette volna erdélyi kortársainak alkotásait, Csokonai, Berzsenyi, Kölcsey, Petőfi, Kemény Zsigmond, Vajda János, Jókai, Mikszáth, Ady, Tóth Árpád, Kosztolányi, Móra, Juhász Gyula, Karinthy, Móricz jelentőségére hívta fel a figyelmet. „Mindenikben kissé magát írta meg, ezért olyan szívhez szólóak írói portréi – jegyzi meg e névsor kapcsán Mikó Imre, aki közeli rokonként és bizalmas barátként jól ismerte nagybátyja lelki traumáit is. – Keménynél a vasakarató apa jelentkezik, aki orvosi pályára küldi fiát. Ugyancsak Keménynél, de Vajdánál is a be nem teljesült szerelem, Karinthyánál a nőprobléma éles felvetése emlékeztet Jancsó Béla magánéletére. Móricz Zsigmondról írt tanulmányában a Báthori és Bethlen alakjában ábrázolt kettőslelkűség megdöbbentő személyes probléma, Kölcsey-tanulmányában a meg nem valósult reformok mögött érezzük a közéletből visszavonuló Jancsó Bélát a harmincas évek végén. Azután jön a nekrológok sorozata: Tóth Árpád, Móra Ferenc, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula. Mindenikben van valami Jancsó Bélából – önmagát temeti.”¹² Fűzzük hozzá rögtön: Sipos Domokos, Benedek Elek, Dsida Jenő emlékezete teszi teljesebbé e számbavételt.

Nagy kihívást jelentett Jancsó Béla számára, hogy a harmincas évek első felében, amíg az ifjúsági közélet szervezése és a fogorvosi pályára való készülődés kötötte le minden idejét, megjelent Ion Chinezu, majd Tolnai Gábor doktori értekezése, s még testvéröccse is megelőzte őt célkitűzéseinek valóra váltásában. Mi több, *Az erdélyi magyar líra tizenöt éve* bevezetőjében Jancsó Elemér azzal lepte meg a közvéleményt, hogy évek óta dolgozik az „elcsatolt részek” irodalomtörténetének megírásán, amit *A*

modern magyar irodalom története címen tervezett kiadni – közel hatszáz oldalon, száz illusztrációval. Ennek volt része *Az erdélyi magyar irodalom története 1914-től 1934-ig* című, nagy vitát kiváltó tanulmánya, mely 1934-ben jelent meg a *Nyugatban*.¹³

A fiatal román irodalomtörténész az első évtized (1919–1929) irodalmi arcképcsarnokát mutatta be kortársainak,¹⁴ a Szegedi Fiatalok köréhez tartozó Tolnai Gábor pedig az erdélyi irodalmi élet másfél évtizedének jelenségeiről tájékoztatta a magyarországi érdeklődőket.¹⁵

Chinezunak köszönhetően egy eltérő értékrendszerű kultúra hagyományászúróin át váltak nyilvánvalókká a másokat is gazdagító értékdimenziók aspektusai. Tolnai észrevételei révén a földrajzi elszakítottság is alakította a magyar irodalom erdélyi ágának az önszemléletét. Amiképpen Erdélyből is hitelesebb, objektívebb képet lehetett alkotni a magyarországi szellemi élet antinómiáiról. Szerencsés egybeesés volt az is, hogy mind Chinezut, mind Tolnait a megismerés és értékközvetítés jótékony szándéka vezérelte. És – tegyük hozzá –: akkor még egyik félnek sem voltak politikai/ideológiai, illetve nemzedéki elfogultságai. Chinezu munkája kapcsán Jancsó Béla egyrészt azt emelte ki, hogy a szerző nemcsak a vitathatatlan értékeket vette számba – az átlagterméssel is behatóan foglalkozott; másrészt a szerző érdemének tudta be az adatgyűjtés alaposágát, az anyag rendszerezésének kritikai megbízhatóságát, illetve azt, hogy az értékelések rendjén művészi és egyetemes szempontokat érvényesített. „Amit kívülről meg lehetett tenni, azt ő megtette” – hangsúlyozza Jancsó –, mert tudja, hogy „az irodalom egy nép megismerésének legfőbb útja”. Könyvével elősegítette „fajok találkozását az emberi értékek magaslatán”.¹⁶

Tolnai idézi Jancsónak a Tizenegyek fellépésekor meghirdetett és az *Erdélyi Helikon* 1930-as ankétján újrafogalmazott vezérgondolatát: „Ady megérezte: van egy évezredkéig alvó lélekgyökér. Szabó Dezső programmá tette, hogy az egész magyar élet újjászületésének ebből kell kiindulnia. Mi, Erdély székely írói érezzük, és a világgal tudatni akarjuk, hogy ez az ősi lélek a legkeveretlenebbül megmaradt, legtöbb lehetőséget és energiát rejt a magyar fajon belül a székelyben...”¹⁷ A Kuncz Aladár szervezte ankétban egyébként Balázs Ferenc, Dsida Jenő, Győry Dezső, Illyés Gyula és József Attila is megszólalt. Ami beszédesen jelzi, hogy Jancsót 1930-ban még nemzedéke legjobbjai között tartották számon. De ez az ankét mintha vízvázasztó is volna; később fokozatosan előtérbe kerül ugyanis az *Erdélyi Fiatalok* körül csoportosuló második értelmiségi nemzedék megszervezése, munkába állítása, ami nélkül nem következett volna be 1933-ban

az „erdélyiség fordulója” – miként az Tolnai észleletéből kiderül. „Megjelenésükkel lesz az erdélyiség, az erdélyi magyarság problémája – tudatosította a fiatal szegedi irodalomtörténész – az irodalmi területen felül társadalmi és gazdasági kérdés is. Velük új korszaka kezdődik az erdélyiségnek.”¹⁸

A többször sürgetett Tolnai-kötet – levelezésük tanúsága szerint – 1934 februárjáig sem jutott el Kolozsvárra. Vélhetően „elveszett” a román postán. Eljutott viszont Jancsóhoz a *Nyugat* 1934. évi februári száma, amelyben az *Erdély magyar irodalmi élete* kapcsán Schöpflin Aladár ezekre a ma is figyelmet érdemlő felismerésekre jutott: a) „Amit Erdély irodalmi téren létrehoz, egyenrangú és nagykorú tényezője a magyar irodalomnak.” b) „Nem tartom lehetetlennek, hogy idővel az erdélyi irodalom visszaolvad az egyetemes magyar irodalomba...”¹⁹ Schöpflin érvelését az akkor Brassóban élő helikonista Szemlér Ferenc is megerősítette *Az erdélyi irodalom jövője* című írásában: „Ha félretesszük [...] azokat a nyilatkozatokat, amelyek a múltban erősen és ellentmondást nem tűrően hangoztatták a magyarországi és az erdélyi irodalom között fennálló lényegbeli eltéréseket, és ha csupán az irodalmi termést vizsgáljuk – ami egyedül irányadó ilyen kérdésekben –, akkor világosan megállapítható, hogy az úgynevezett külön erdélyi irodalom kezdetétől egészen máig mondanivalóiban, felfogásában és megjelenési formáiban soha, egy pillanatig sem szűnt meg az egyetemes magyar irodalom egy része lenni.”²⁰

Jancsó Elemér 1931 és 1935 közötti tanulmányai²¹ minden bizonnyal attól kaptak „irodalom- és egyszersmind tudománytörténeti patinát”, hogy 1973-ban Mikó Imre így hívta fel az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain megjelent irodalomesztétikai tanulmányra a figyelmet: „Nagyon tanulságos az az elvi vita, amelyet a két Jancsó az erdélyi irodalomról folytat 1935-ben; megszívlelendők Jancsó Béla érvei a vulgáris szociologizálás ellen.”²²

A *Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen*²³ „szövegkörnyezete” is nagyban növeli a vitairat jelentőségét. Itt írja le László Dezső: „Ábel az egyetlen olyan irodalmi alakja az erdélyi irodalomnak, aki méltó arra, hogy az egész erdélyi magyar életprogram művészi szimbóluma legyen.”²⁴ Itt olvashatunk arról a történelmi üzenetről, amit – László Dezső tanulmányai révén – a költő Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, Eötvös József, Szabó Dezső küldött „az erdélyi magyar életnek”.²⁵ Vita Zsigmond magvas írásának a címe: *A Tanú harca egy új magyarságért*.²⁶ Vikár Béla *Kalevala*-fordítását Debreczeni László méltatja: „A *Kalevala* egymaga képes volt örökre kiemelni a kicsi finnséget a világtörténelem homályos zugából...”²⁷

Mielőtt magára a vitára rátérnék, szeretném jelezni, hogy Jancsó Bélát az Erdélyi Fiatalok „építő korszakában” is intenzíven foglalkoztatták a művészi alkotás kérdései. Feljegyzései között ilyen címekre bukkantam: *Az alkotás pszichológiája – egyetemes emberi fejlődési modell* (1930. VII. 28.); *Az alkotás komponensei* (1933. IV. 23.). Az előbbiben az „örök anyag”-nak „örök formába öntése” kapcsán érinti az *ösztönösség*, a *tudatosság* és a *kifejeződés* hármasságát, nem hagyva háttérben a tudat alatti rezgések felkeltésének kérdését sem. „A tudat csak közvetítő – jegyezte fel –, a vezeték szerepét tölti be.” *Az alkotás komponensei* között öt elemet tart számon: *mag, foglalat, kifejezési készlet, kifejezési forma, korszükségek*. Az öntudatlan asszociációknak, az ihletnek szán kitüntetett szerepet.

Ezek a kulcsszavak rendre feltűnnek majd 1935-ös tanulmányában.

Melynek kiindulópontja: „Az erdélyi irodalom, melynek önálló életét évszázados gyökerekből az uralomváltozás hívta ki, egy kisebbségi nép életakarátának és sorsvállalásának első folyamata. Egy népé, amely új helyzetében is meg akar állni, és saját életét, annak feltételeit a maga erejéből, a maga módján meg akarja teremteni. Az irodalmi öntudatot azonban nem követte hasonló mélységű tudományos, társadalmi, gazdasági és népi öntudat.” Ez a felismerés készítette arra, hogy a Tizenegyek frontáttörése után életre hívja az Erdélyi Fiatalok kisebbségi társadalom-megismerő és demokratikus átszervező mozgalmát. A vitairatból egyértelműen kiderül, hogy Jancsó Béla egyaránt otthonos mind az esztétikai értékalakzatok, mind a társadalomtudomány világában. Az irodalmi kérdések megítélése során mindig az esztétikai mércéhez igazodik. Meg akarta óvni – 1933 után átmenetileg „marxizáló” – öccsét attól, hogy sikeresen induló irodalomtudósi pályája ideológiai zsákutcába kerüljön.

Első helyen Jancsó Elemér alapvető tévedései közül azt emeli ki, hogy „a költőket verseik tárgyköre szerint próbálja jellemezni”, holott „nem a téma, de a vele szembeni magatartás mutatja egy költő sajátos arcát”. Gyökérok után kutatva a fő bajt abban látta, hogy öccse a „folyton hangoztatott szociális szempontjai ellenére az irodalom társadalmi szerepét teljesen félreérti. A parasztrégényekről írja ironikusan, hogy íróik a parasztproblémákat így *vélik megoldani*. A parasztrégényeknek vagy az irodalomnak tehát az a feladata, hogy a paraszt- vagy más problémát gyakorlatilag megoldja? A földnélküliség, népbetegségek, egyke stb. társadalmi, gazdasági és egészségügyi kérdéseit csak társadalmilag, egészségügyileg és gazdaságilag lehet megoldani. Az irodalom legfeljebb *lelki* indításokat ad a megoldásra!

Megoldotta-e pl. Reymond a lengyel paraszt problémáját? Vagy mondjuk Dosztojevszkij vagy Gorkij az oroszét?”

Az esztéta Jancsó azt ajánlotta öccsének, hogy a továbbiakban külön tárgyalja az alkotás lélektani folyamatát és a kész mű társadalmi hatását, mivel a két folyamat külön törvények szerint működik, egymással legfennebb érintkezésben vannak.

„Az írói alkotás leglényege – hangsúlyozta –: ösztönös asszociációk ösztönös kapcsolata. A művész azt, amit ösztönösen a maga problémájának megérez – csak ez lehet művészi tárgy –, [amit] kifejezni kényszerül. Az ösztönös mag: az ún. tartalom és a magatartás az étellel szemben: ez az író legbelsőbb adottságaiból, egész biológiai (átöröklött) testi és lelki voltától függ. Ehhez csak a formába öntés, a kifejezés állapotában járulnak tudatos elemek: az irodalom akkori műformai szokásai, az író gondolatai stb. Az így megszületett műnek felmérhetetlenül sokféle hatása között egyik igen fontos hatása a társadalmi. Minden kornak van irodalmi szükséglete. Minden kor vár valamit irodalmától, és akar valamit általa. Amit vár, az sokszor a saját lelki tartalma kifejezése, máskor éppen annak a kifejezése, ami belőle és korából *hiányzik*.

A mű aszerint hat, ahogy különböző pillanatban találkozik kora vágy- és akaratrezgéseivel. De ez a hatás már nemcsak a műtől függ, hanem a korától is. Nagy művek, amelyek évszázadokra megörökítettek egy-egy korszakot, annak régmúlt társadalmi kérdéseit is, és valamit kifejeztek az örök emberiből, *saját korukban* gúny és megvetés vagy éppen közöny és felejtés martalékai lettek. És társadalmilag vagy politikailag hathattak korukban olyan írások, amelyek véglegesen meghaltak az elmúlt kérdéssel együtt, amelynek tudatos propagálói voltak. Mert végső fokon és időben távolodva, *az embert igazán csak az érdekli, ami állandónak felismerhető emberi. A társadalmi kérdésekből is az, ahol ennek az emberségnek társadalmi akadályairól van szó.* Mert a társadalom az embernek csak az egyik lelki frontja. Mindenség, természet, önmaga: mind olyan örök harcterek, amelyeken az ember a kőkorszaktól a végső elmúlásig birkózott és birkózni fog. [...] Mihelyt tudatosan keres (és nem megérez!) társadalmi feladatokat, mihelyt nem a maga lelkiismerete, hanem külső szempontok, közönségizlés, politikai vagy világnézeti programok értelmében ír, legmélyebb személyi és legmélyebb társadalmi (emberiségi) hivatását adja fel.”²⁸

A Baumgarten-díj jóvoltából, huzamosabban Budapesten tartózkodó Tamási Áron ekkoriban nyomatékosan megismételi korábbi biztatását: „Gondolkozz fokozottabban régi s állandó tanácsomon, hogy térj vissza az

irodalomhoz. A szervezkedést más is megcsinálja talán, de amit te az irodalomban tehetnél, azt senki.”²⁹ Megítélésünk szerint ennek az ösztönzésnek a hatása is ott munkált Jancsó Bélában a *Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen* megírása idején. A fogorvosi szakvizsgát is azért tette le 1935 januárjában, mert azt remélte, hogy ez a „kicsit iparszerű” elfoglaltság „legalább enged némi időt »szellemibb« foglalkozás számára is”, főként „fogason függő” irodalmi tervei megvalósítására.³⁰ A „szervezkedést” azonban mégsem tudta átadni másnak. Részben alkati bizalmatlansága, másrészt eredendő maximalizmusa akadályozta ebben. Mikó Imre 1973-as értékeléséből mégis az derül ki, hogy beváratlan ígéretei ellenére is irányadó képviselője volt a két világháború közötti időszak értékközpontú irodalomszemléletének.

A *Vasárnapi Újság* 1923. december 24-i számában a most 125 éve született Olosz Lajosról elsőként mondja ki, hogy költői „látása festői és szobrászi”, miközben a modern lírikusok legtöbbje zenei formákra hangszere-li műveit. Az „erős, kemény festői színek”, a „súlyos, plasztikai képek” nála különös, egyéni versformában kelnek életre, a gondolat és a hangulat váltakozásait követve. Ezzel együtt „Olosz is, formája sajátos zártságában a mai lélek legmélyebb problémáival: a humanizmus, a hit és a jövő nemzetköziség problémáival él együtt. S költészetének jellegzetes és mély gyökere is a végzetbe vetett hit. [...] Az örök szépség művészi arcain, Böcklinen, Rodinen csodálkozik, s a színes, érthetetlen, végtelen életen. És Gladiátor: vakon teszi a parancsot. [...] És állja az erdélyi harcot, ahová rendeltett”.³¹ Az európai irányzatokat figyelő s irodalomtörténeti távlatban gondolkodó fiatal irodalomesztétát végül is az idő igazolta. Azt a Jancsó Bélát, aki eltanácsolta Reményiket az alkalmi költészettől; aki első között látta meg Tompa László „érdes szavú” költészetében a sorsára hagyott székely nép magányos drámáját.³²

Ez az alapállás határozta meg a későbbiekben is Jancsó Béla viszonyulását. Tompa hatvanadik születésnapja alkalmával még harminc közlemény, méltatás, elemző írás foglalkozott a *Magányos fenyő* és a *Lófűrőszítés* című emblematis versek szerzőjének munkásságával. A hetvenedikén mindössze öt, és korántsem érdemben. A felkösztöntők között hiába is keresnők Tamásit – néhány év szünet után épp az „irodalomba való visszatérés” gondoljaival volt elfoglalva. De nem feledkezett meg róla az Áprilyt búcsúztató és Makkai Sándor elmenetelét közösségi drámaként megélő, 1945 után teljesen marginalizálódott Jancsó Béla. Ahogy a „goethei évtizedbe lépő”, „a kicsinyes tülekedések minden önzésétől” végtelenül távol élő költőt le-

velében felkeresi, azzal alighanem „kétszeres lelki testvére”, Tamási Áron helyett is törlesztett. „Olyan vagy előttem, mint a Hargita – írta 1954. január 10-én Tompának. – Mennyien járnak tövében, s milyen kevesen látják! A növekvő évtizedek szétfűjják a ködöt, s csak akkor, csak most látják – mint a gyimesi szorosból szembenézve – hegyhullámok felé emelkedő nagysága! A csúcs magányával, de melyben az örök dolgok együttléte lüktet.”³³

Elhangzott 2016. augusztus 25-én a VIII. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson.

JEGYZETEK

¹ *Erdélyi Fiatalok. Dokumentumok, viták (1930–1940)*. Közzéteszi dr. László Ferenc és Cseke Péter. A bevezető tanulmányt és a jegyzeteket Cseke Péter írta. Buk., Kriterion, 1986.

² Jancsó Béla-redivivus. In: Szabó B. István (szerk.): *Feltáratlan értékek a magyar irodalomban*. Az ELTE Magyar Irodalomtörténeti Intézete és az MTA Irodalomtudományi Intézete 1993. november 25–26-i tudományos konferenciájának előadásai. Bp., Anonymus K., 341–352.

³ *A tizenegyek. Egy antológia elő- és utólete (1923–2003)*. Közzéteszi Cseke Péter. Kolozsvár, Kriterion, 2003.

⁴ Jancsó Béla: A Tizenegyek. *Erdélyi Helikon*, 1934, 3. Ua. in: *Irodalom és közélet. Cikkek, esszék, tanulmányok*. Buk., Kriterion, 1973, 302–308.

⁵ Lásd Mikó Imre: Jancsó Béla irodalmi hagyatéka. In: Jancsó Béla: *Irodalom és közélet*. Buk., Kriterion, 1973, 5–28.

⁶ Cseke Péter: Eljön a mi időnk is Erdélyben (Tamási Áron amerikai levelei Jancsó Bélának). *Székelyföld*, 2003, 8. 63–90. Uő. in: *Jöjjön el a mi időnk*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia, 2005, 32–63.

⁷ Mikó Imre: *I. m. I. h.*

⁸ Jancsó Béla: *I. m. I. h.*

⁹ *Tamási Áron levele Jancsó Bélának*. New York, 1926. márc. 24. Lásd még: Cseke Péter: Eljön a mi időnk is Erdélyben (Tamási Áron amerikai levelei Jancsó Bélának). *Székelyföld*, 2003, 8., 63–90. Uő. in: *Jöjjön el a mi időnk*. Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 2005, 32–63.

¹⁰ Cseke Péter: Dsida Jenő, a Pásztortűz-szerkesztő. In: uő: *Erdélyi értékhorizontok*. Bp., Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, 2015, 77–95.

¹¹ Jancsó Béla levele Buday Györgynek. Kolozsvár, 1927. aug. 21. Lásd még: *Jancsó Béla levele Buday Györgynek*. Kolozsvár, 1932. márc. 16. In: Cseke Péter (szerk.): *Buday György és Kolozsvár. Álom egy Solvejg-házról. Esszék, tanulmányok, levelek, visszaemlékezések*. Kolozsvár, Komp-Press, 2006, 146–152.

¹² Mikó Imre: *I. m. I. h.*

¹³ Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig. In: J. E.: I. h. *Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig. Kortársaim. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928–1971*. Sajtó alá rendezte Mózes Huba. Buk., Kriterion, 1976, 98–112.

¹⁴ Ion Chinezu: *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*. [Fejezetek az erdélyi magyar irodalom történetéből.] Cluj, 1930. Újabb kiadása: *Aspects of Transylvanian Hungarian Literature (1919–1929)*. Ford. Ion Vlad. Cluj, Centrul de Studii Transilvane – Fundația Culturală Română, 1997.

¹⁵ Tolnai Gábor: *Erdély magyar irodalmi élete*. A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának kiadása, 1933.

¹⁶ Jancsó Béla: Az erdélyi magyar irodalom első történetéhez, melyet erdélyi román tudós írt meg. *Brassói Lapok*, 1930. szept. 21. Uő. in: *Irodalom és közélet*. 101–105.

¹⁷ Tolnai Gábor: Az erdélyiség fordulója. In: *I. m.*, 120–131.

¹⁸ Ua.

¹⁹ Schöpflin Aladár: Erdélyi irodalom. *Nyugat*, 1934, 2., 109–111.

²⁰ Szemlér Ferenc: Az erdélyi irodalom jövője. Válasz Schöpflin Aladár cikkére. *Nyugat*, 1934, 4.

²¹ Jancsó Elemér: Erdély irodalmi élete 1918-tól napjainkig. *Nyugat*, 1935, 4., 283–298. Újraközölve [a cenzúra rövidítéseivel – Cs. P.] in: uő: *Kortársaim. Tanulmányok, cikkek, portrék, bírálatok 1928–1971*. Sajtó alá rendezte Mózes Huba. Buk., Kriterion, 1976, 98–112.

²² Mikó Imre: *I. m. I. h.*

²³ Jancsó Béla: Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen. *Erdélyi Fiatalok*, 1935. II. negyed, 43–52. Uő. in: *Irodalom és közélet*. 106–119.

²⁴ László Dezső: Ábel. *Erdélyi Fiatalok*, 1935, II. negyed, 41–42.

²⁵ Vita Zsigmond: A siető ember. *Erdélyi Fiatalok*, 1935, II. negyed, 52–53.

²⁶ Uő: A Tanú harca egy új magyarságért. *Erdélyi Fiatalok*, 1935, II. negyed, 58–52–60.

²⁷ dL [Debreczeni László]: Suomi. *Erdélyi Fiatalok*, 1935, II. negyed, 64.

²⁸ Jancsó Béla: Vádak az erdélyi magyar irodalom ellen. *Erdélyi Fiatalok*, 1935, II. negyed, 43–52. Uő. in: *Irodalom és közélet*. 106–119.

²⁹ *Tamási Áron levele Jancsó Bélának*. Budapest, 1934. szept. 24.

³⁰ Vö. Jancsó Béla levelei Buday Györgynek. Kolozsvár, 1933. júl. 26., 1934. szept. 20., 1934. dec. 31. In: *Buday György és Kolozsvár*. 162–169.

³¹ Jancsó Béla: Olosz Lajosnál. In: uő: *Irodalom és közélet. Cikkek, esszék, tanulmányok*. Buk., Kriterion, 1973, 60–61.

³² Vö: Mikó Imre: Jancsó Béla irodalmi hagyatéka. In: J. B.: *Irodalom és közélet*. 5–28.

³³ A Kriterion Könyvkiadónál előkészületben lévő *Jancsó Béla leveleskönyve* IV. kötetéből.